

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ СВІТОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Н.В. Стежко, кандидат економічних наук.
Кіровоградський національний технічний університет

© Стежко, Н.В., 2014.

Стаття отримана редакцією 28.05.2014 р.

Вступ. Загострення світової продовольчої проблеми обумовило необхідність забезпечення продовольчої безпеки. Продовольча проблема та продовольча безпека діалектично взаємопов'язані як причина, наслідок і комплекс заходів щодо розв'язання першої. Наявність продовольчої проблеми обумовлює необхідність дій щодо її розв'язання та досягнення безпечного стану у сфері задоволення найнеобхідніших потреб людини. Питання продовольчої безпеки опинилося в центрі уваги світової політики й економіки на початку 70-х років ХХ століття, коли виникла проблема дефіциту світових продовольчих ресурсів, що спонукало один з найавторитетніших міжнародних органів ООН – Продовольчу і сільськогосподарську організацію (ФАО) розробити міжнародну стратегію продовольчої безпеки. Теоретичні та практичні підходи до розв'язання проблеми продовольчої безпеки змінювалися у міру розуміння її глибини.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню продовольчої безпеки приділено в монографії П. Саблука, О. Білоруса, В. Власова «Глобалізація і продовольство» (2008 р.), у якій проаналізовано взаємозв'язок динаміки населення та обсягів продовольчого забезпечення, проблеми і можливості розвитку сільського господарства, соціально-економічні проблеми забезпечення людства продовольством [1, с. 88]. Суттєвий внесок у дослідження питання забезпечення продовольчої безпеки зробили такі вчені, як: Б. Пасхавер, Ю. Лузан, В. Береговий [2, с. 42; 3, с. 28; 4, с. 73], які її розглядали як елемент економічної безпеки країни. Питання стосовно продовольчої проблеми висвітлюються у працях І. Гойчук, котра дослідила різноманітні причини її виникнення, серед яких найважливішою вважає нерівномірність виробництва і споживання продовольства у світі [5, с. 6]. У працях А. Колесняка сутність продовольчої безпеки розглядається через призму забезпечення продуктами харчування різних груп населення, але мова не йде ані про обсяги продуктів, ані про їх структуру та якість [6, с. 63]. С. Капиця вважав, що під продовольчою безпекою слід розуміти комплекс економіко-технологічних, соціально-демографічних і політичних аспектів виробництва, розподілу і споживання продуктів харчування, загострення яких викликає напругу в забезпеченні суспільства необхідними продуктами харчування [7, с. 128]. Проблему забезпечення продовольством населення у глобальному масштабі розглядають американські вчені Кемпбел Р. Макконел та Стенлі Л. Брю, автори загальновідомого підручника «Економікс: принципи, проблеми і політика», у якому автори висвітлюють можливості та перешкоди на шляху розв'язання світової проблеми голоду [8, с. 520]

Таким чином, можна зробити висновок, що в зарубіжних і вітчизняних публікаціях приділено значну увагу дослідженню продовольчої проблеми. У той же час далеко не всі її аспекти системно висвітлено, що стосується причин, механізмів розвитку глобальної продовольчої проблеми, її наслідків і стратегічних підходів до розв'язання, а також конкретизації категоріального апарату світової продовольчої безпеки.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретико-методологічні підходи до визначення категоріального апарату та складових світової продовольчої безпеки.

Загальною методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, праці й розробки провідних українських та зарубіжних учених з питань продовольчої безпеки, нормативно-правові акти з питань економічної, природоохоронної й оздоровчої діяльності в Україні та інших країнах. Інформаційну основу роботи склали праці

вітчизняних і зарубіжних фахівців з питань економічної діяльності в агропромисловому секторі, власні дослідження автора.

Основний матеріал і результати. В економічній літературі часто зустрічається однакове розуміння понять «продовольча безпека» і «продовольча незалежність». Проте слід розуміти, що продовольча незалежність передбачає певний рівень самозабезпечення країни продовольством, що є основною вимогою її продовольчої безпеки і відображається в її пропонованому формулюванні. У зв'язку із цим доцільно навести точку зору щодо такого питання І. Ушачева, який вважає, що задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва – це показник самозабезпечення країни, її продовольчої незалежності, яка є необхідною умовою продовольчої безпеки [9, с. 9].

Щодо рівня самозабезпеченості країни продовольством, тобто «рівня продовольчої незалежності», у вітчизняній економічній літературі немає єдиного розуміння цього поняття. Одна група авторів вважає, що необхідно прагнути максимального задоволення потреби в усіх продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробництва, інші вважають, що включення агропродовольчої системи країни у світогосподарські зв'язки не дозволяє їй бути незалежною від них. Усе залежить від ступеня цієї залежності, до того ж в розрізі конкретних видів продуктів харчування і бази, відносно якої розраховується цей рівень: фактичного споживання продовольства або потреби в ньому, виходячи з науково обґрунтованих норм харчування.

Неоднозначними є підходи до поняття «продовольча безпека» та «продовольче забезпечення», які наявні у вітчизняних наукових публікаціях на цю тему. Слід констатувати, що продовольче забезпечення, продовольча забезпеченість і продовольча безпека, як правило, чітко не розмежовуються і не розглядаються як самостійні категорії.

Категорія продовольчого забезпечення включає всю сукупність відносин відтворювального процесу: виробництво продовольства, його розподіл, обмін і споживання. Тому поняття забезпечення виражає організацію та регулювання комплексу відносин щодо формування продовольчих ресурсів, вироблених усередині країни і доповнюваних імпортом.

Слід погодитися з думкою С. Афанасьєва, що продовольче забезпечення – це організаційно-економічна система, здатна на певному часовому етапі матеріалізувати потенціал продовольчої безпеки країни. Воно включає в себе організацію товаропровідної мережі, що займається просуванням як вітчизняної, так і імпоротної сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства від виробника до споживача, й економічні відносини, що складаються між учасниками цього процесу [10, с. 28].

Категорія продовольчої забезпеченості виражає відносини, що формують рівні забезпеченості населення продовольством. Рівень забезпеченості продовольством визначається зіставленням загальноприйнятих норм споживання продуктів харчування в розрахунку на душу населення з фактичною кількістю споживаного продовольства в тому ж вимірі. У світовій статистиці розрахунків душевого споживання продовольства прийняті норми, рекомендовані ФАО. Середньодобове споживання продуктів за нормативами ФАО має становити 3000 ккал. Населення, яке споживає 1520 ккал на добу, є голодуючим, а 2150 – на межі голоду [11, с. 63].

Автори монографії «Методологічні основи розв'язання продовольчої проблеми і забезпечення продовольчої безпеки» пропонують таку класифікацію рівнів продовольчої забезпеченості:

- 1) надлишкова забезпеченість – наявність усіх видів продовольства за обсягом та асортиментом для харчування населення і для вивезення надлишку за межі країни, регіону;
- 2) нормальна забезпеченість продовольством означає достатню кількість необхідних продуктів харчування за калорійністю й асортиментом, відповідними фізіологічними нормами;
- 3) мінімальна забезпеченість – наповнення споживчого кошика обмеженого асортименту основних продуктів харчування і за мінімальними фізіологічними нормами, що опускається до 30% нижче загальноприйнятих середніх фізіологічних норм у розрахунку на душу населення;
- 4) критичний рівень забезпеченості продовольством на межі голоду – до 50% нижче прийнятих фізіологічних норм.

Згідно із цією класифікацією, обсяг споживання в 2150 ккал вважається мінімальним, а в 1520 ккал – критичним рівнем [11, с. 68].

На нашу думку, більш обґрунтованою є класифікація рівнів продовольчого забезпечення, запропонована З.М. Ільїною, сутність якої полягає в наступному:

– перший рівень передбачає середньодобове споживання на душу населення 1800 – 2300 ккал, що достатньо для подолання хронічного недоїдання і створення умов простого відтворення народонаселення;

– другий рівень при добовому споживанні на душу населення 2300 – 2800 ккал характеризує досягнення таких обсягів продовольчих ресурсів, за яких виключаються епізодичні голодовки і забезпечується стійке зростання народонаселення;

– для третього рівня характерне середньодобове споживання 2800 – 3300 ккал на одну особу. Це означає, що продовольчі ресурси достатні для задоволення потреб у стабільному, хоча і незбалансованому за елементами живлення, харчовим раціоном;

– четвертому рівню властиве споживання в межах 3300 – 3500 ккал на добу на душу населення при обов'язковому збалансуванні харчових продуктів по білку, вітамінах та інших найважливіших компонентах;

– вимогам п'ятого рівня відповідає середньодушове споживання не тільки збалансованих, але й екологічно чистих продуктів;

– шостий рівень передбачає споживання збалансованих, екологічно чистих продуктів не тільки в середньому на душу населення, але й усіма його соціальними групами;

– сьомий рівень продовольчого забезпечення характеризує структура харчування, що дозволяє вдосконалити природу людини, продовжувати її активну життєдіяльність [12, с. 80].

Запропоновані О.С. Щекович рівні продовольчого забезпечення є певною мірою схожими із запропонованими З.М. Ільїною, яка визначає:

I рівень – катастрофічний. Передбачає добове споживання на одну людину 1500 – 1800 ккал, характеризується хронічним недоїданням (добове споживання менше 1520 ккал слід розглядати як голод).

II рівень – критичний. Середньодобове споживання складає 1800 – 2200 ккал на душу населення і достатнє для подолання хронічного недоїдання та існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення населення.

III рівень – мінімальний. Середньодобове забезпечення 2300 – 2800 ккал на душу населення передбачає наявність таких обсягів продовольчих ресурсів, які виключають можливість появи голоду. II і III рівні слід розглядати також при плануванні забезпечення населення продовольством в екстремальних (кризових) умовах.

IV рівень – достатній. Середньодобове споживання перебуває у межах 2800 – 3600 ккал на одну людину, проте воно незбалансоване за елементами живлення, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здорового способу життя і збільшення його тривалості.

V рівень – раціональний (нормативний). Середньодобове споживання перебуває у межах 3300 – 3600 ккал на одну людину. При цьому раціон збалансовано за білками, вітамінами та іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого споживання слід використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах.

VI рівень – оптимальний. Споживання відповідає V рівню не лише збалансованістю за найважливішими харчовими компонентами, а й передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, які збільшують тривалість життя населення в цілому та середню тривалість життя для країни, поліпшують здоров'я.

VII рівень – перспективний. Досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дозволить удосконалити природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя [13].

Виконаний аналіз свідчить, що до основних показників рівня забезпеченості продовольством можна віднести калорійність реальних обсягів продовольства для добового споживання в розрахунку на душу населення порівняно з фізіологічними нормами, показники гарантованого надходження продовольства з основних джерел: власне виробництво (показники стабільності та зростання виробництва); надходження ззовні, імпорт (показники обсягів, надійність поставок і гарантії платоспроможності з імпорту продовольства).

Найважливішою умовою гарантованості забезпечення є створення резервів продовольства, які сприяють нормальному наповненню ринку і стабільності цін. За нормами ФАО, цей резерв повинен становити 10 – 12% річної потреби. Але ФАО веде розрахунки тільки по зерну. Необхідно вести розрахунок і формувати резервні запаси всіх найважливіших видів продовольства на випадок природних катаклізмів, стихійних лих, серйозних екологічних порушень та на випадки порушення експортно-імпортних відносин [11, с. 87].

Зі здійсненого аналізу можна зробити висновок, що забезпечення і забезпеченість значною мірою, але не повністю характеризують продовольчу безпеку. Огляд економічної літератури з понятійного апарату і сутності продовольчої безпеки дозволяє автору висловити свою думку із цих питань.

Аналіз найбільш істотних концепцій і визначень продовольчої безпеки показує, що в них можна виділити такі основні компоненти: з позицій задоволення потреб, ресурсного забезпечення та соціально-економічної політики держави (рис. 1.).

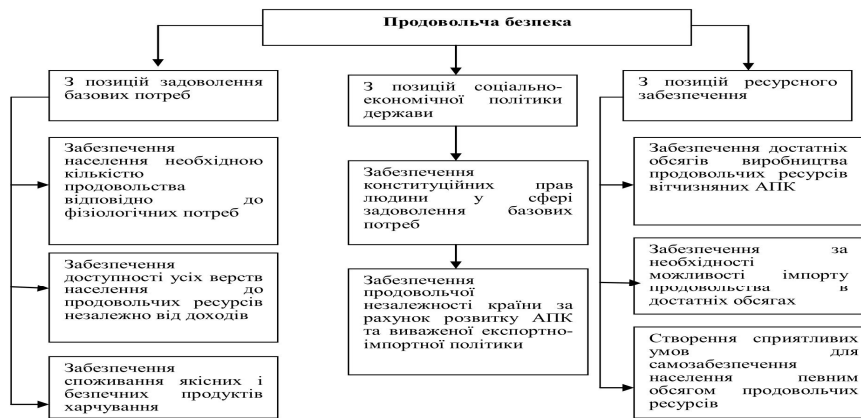

Рис. 1. Блок-схема продовольчої безпеки за її основними компонентами (розроблено автором)

Запропонована блок-схема окреслює основні аспекти продовольчої безпеки: забезпечення потреб людини у продуктах харчування необхідної кількості та якості; створення умов для ресурсного забезпечення продовольством. Це стосується стабільності й стійкості агропродовольчої сфери, її здатності до постійного відновлення і самовдосконалення; соціально-економічного розвитку села, регіональних агропродовольчих систем.

Продовольчу безпеку необхідно розглядати з позицій системного підходу. При цьому слід пам'ятати, що кожний структурний елемент системи виконує свою роль, але в цілому система зберігає цілісність. Основні характеристики національної продовольчої безпеки наведено на рис. 2.

Вона включає:

- здатність продовольчої системи виробляти, імпортувати, забезпечувати зберігання і просувати до кінцевого споживача продукти харчування в обсягах, необхідних для задоволення раціональних (науково обґрунтованих) потреб усіх соціальних груп населення (потенційна фізична доступність продуктів харчування);
- можливість споживання всіма соціальними групами достатнього в кількісному відношенні й збалансованого за асортиментом набору продуктів харчування, що відповідає прийнятним стандартам поживності та якості (економічна можливість придбання продовольства);
- споживання продуктів високої якості й у кількості достатньо для раціонального харчування за енергетичною цінністю та збалансовано за найважливішими життєзабезпечуючими елементами (якість харчування);
- здатність продовольчої системи гарантувати мінімальні вимоги до безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини (безпека харчування);
- максимальну автономність та економічну самостійність національної продовольчої системи, її адаптивність до коливань кон'юнктури світового ринку (продовольча незалежність) за умови раціонального використання виробничого потенціалу і здійснення активної зовнішньоекономічної діяльності;
- здатність системи безпеки мінімізувати вплив несприятливих економічних і природно-кліматичних умов виробництва на постачання населенню продовольства в усі без винятку регіони країни (надійний доступ продовольства);
- збалансований розвиток продовольчих систем різного рівня в режимі розширеного відтворення в усіх його аспектах: виробничому, соціальному, екологічному (сталий розвиток).

Для системи продовольчої безпеки різних рівнів характерні єдині принципи формування:

- комплексність, що передбачає сукупний вплив на систему одночасно як усіх елементів, що до неї входять, так і кожного з них окремо;
- етапність у виборі стабілізаційних чинників, пов'язана з неоднозначністю дії елементів у різні періоди розвитку економічної системи;
- пропорційність на кожному етапі становлення і розвитку системи та рівні взаємодії елементів;
- циклічність розвитку, обумовлена впливом процесів глобального характеру (загальних закономірностей функціонування світової продовольчої системи);
- стійкість системи, що передбачає обов'язкове дотримання вищезазначених принципів комплексності, етапності, пропорційності та циклічності за наявності змін зовнішнього середовища.

Рис. 2. Основні поняття та складові системи продовольчої безпеки (розроблено автором)

Висновки. У загальних рисах продовольча безпека являє собою гарантоване забезпечення сировиною та продовольством, не схильне до впливу несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів. Умовами такого забезпечення є стабільність джерел продовольчих та сировинних ресурсів як внутрішніх, так і зовнішніх, а також наявність відповідних резервних фондів. Вихідним принципом продовольчого забезпечення має бути відповідність його завданням відтворення народонаселення, збереження активної життєдіяльності людини та вдосконалення її природи.

Більш широке визначення поняття «продовольча безпека» розглядається як забезпечення відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні переважно за рахунок внутрішнього виробництва на рівні, не нижчому ніж медичні норми. Надійність продовольчої безпеки досягається як за рахунок достатнього самозабезпечення продуктами харчування, так і наявністю засобів для імпорту продовольства в потрібних обсягах. Поняття «продовольча безпека» має два аспекти: соціально-економічний (здатність забезпечувати потреби) і політекономічний (здатність мобілізувати внутрішні ресурси й агропромисловий потенціал країни для забезпечення цих потреб).

Необхідність визначити стратегічні напрями агропродовольчої політики держави, що забезпечує ефективний розвиток агропромислового комплексу як основи продовольчого забезпечення населення відповідно до раціональних норм харчування на основі підвищення фізичної та економічної доступності продуктів харчування різних соціальних груп населення, вимагає розроблення відповідних теоретико-методологічних основ продовольчої безпеки, формування її концепції, кількісних і якісних параметрів продовольчої безпеки.

Саме ці складові обумовлюють необхідність подальшого комплексного системного обґрунтування основних теоретико-методологічних підходів до формування стійкої системи продовольчої безпеки в умовах формування ринкового господарства, інституційних змін в економіці України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство [Текст] / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
2. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки [Текст] / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 43 – 50.
3. Лузан Ю. Збалансованість попиту та пропозиції на продовольчому ринку України [Текст] / Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 27 – 36.
4. Береговий В. Проблеми продовольчої безпеки України [Текст] / В. Береговий // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 71 – 78.

5. Гойчук О.І. Продовольча безпека в Україні і світі [Текст] / О.І. Гойчук. – К.: Науково-методичний центр аграрної освіти, 2003. – 114 с.
6. Колесняк А.А. Продовольствие – в мире, стране, регионе [Текст] / А.А. Колесняк. – М., 2001. – 188 с.
7. Капица С.П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества [Текст] / С.П. Капица. – М.: Международная программа образования, 1999. – 153 с.
8. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика [Текст] / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; пер. с англ. 2-е изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
9. Ушачев И.Г. Стратегические направления обеспечения продовольственной безопасности России [Текст] / И.Г. Ушачев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2002. – № 5. – С. 7 – 11.
10. Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России: теория, методология, практика [Текст]: дис. ... д-ра экон. наук / С.Г. Афанасьев. – М., 2005. – 274 с.
11. Дикарев В.Н. Методологические основы решения продовольственной проблемы и обеспечения продовольственной безопасности [Текст] / В.Н. Дикарев, О.В. Дикарев, М.А. Москвитин. – Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2005. – 256 с.
12. Ильина З.М. Научные основы продовольственной безопасности [Текст] / З.М. Ильина. – Мн., 2001. – 228 с.
13. Щекович О.С. Продовольча безпека України: зміст, структура, реальність загрози. – [Електронний ресурс]: Архів наукових публікацій. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34214.doc.htm.

УДК 339.972

Стежко Надія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки. Кіровоградський національний технічний університет. **Методологічні підходи до визначення категоріального апарату світової продовольчої безпеки.** Узагальнено теоретико-методологічні підходи до визначення сутності та складових світової продовольчої безпеки. Досліджено процес трансформації продовольчої проблеми у продовольчу небезпеку. При аналізі різних визначень терміна «продовольча безпека» зроблено висновок про те, що його розгляд включає в себе такі питання, як самозабезпеченість країни продовольством, збалансованість і повноцінність харчування населення, якість продовольства, його доступність, відповідальність держави за продовольче забезпечення. На основі існуючих концепцій і трактувань продовольчої безпеки визначено основні поняття та складові системи продовольчої безпеки, а також запропоновано блок-схему продовольчої безпеки за її основними компонентами.

Ключові слова: продовольча проблема, продовольча безпека, продовольча криза, забезпечення продовольством, продовольча незалежність.

УДК 339.972

Стежко Надежда Владимировна, кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики. Кировоградский национальный технический университет. **Методологические подходы к определению категориального аппарата мировой продовольственной безопасности.** Обобщены теоретико-методологические подходы к определению сущности и составляющих мировой продовольственной безопасности. Исследован процесс трансформации продовольственной проблемы в продовольственную опасность. При анализе различных определений термина «продовольственная безопасность» сделан вывод о том, что его рассмотрение включает в себя такие вопросы, как самообеспеченность страны продовольствием, сбалансированность и полноценность питания населения, качество продовольствия, его доступность, ответственность государства за продовольственное обеспечение. На основе существующих концепций и трактовок продовольственной безопасности определены основные понятия и составляющие системы продовольственной безопасности, а также предложена блок-схема продовольственной безопасности по ее основным компонентам.

Ключевые слова: продовольственная проблема, продовольственная безопасность, продовольственный кризис, обеспечение продовольствием, продовольственная независимость.

UDC 339.972

Stezhko Nadiya Volodymyrivna, PhD, Associate Professor, the International Business Department, Kirovograd National Technical University. **Methodological approaches to the definition of categorical apparatus of the World food safety.** The article summarizes theoretical and methodological approaches to the definition of the essence and components of the world food safety. The process of transformation of food problems into food hazards has been considered. After analysis of different definitions of "food safety" we concluded that its review includes issues such as food self-sufficiency of a country, balance and usefulness of nutrition, food quality, availability, state responsibility for food safety. Based on existing concepts and interpretations of the basic food safety concepts and components of the food supply system and we suggested a block diagram of food safety in terms of its major components.

Keywords: food problem, food safety, food crisis, food supply, food independence.